

A zsarnokság, a megváltás és az irodalom viszonyáról

SELYEM ZSUZSA

(II. rész)

„Auschwitz után fölösleges ítélkeznünk az emberi természetről.”

Kritikus, irodalomtörténész, író. Tanulmányait Kolozsváron és Budapesten végezte. Jelenleg a Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalom Tanszékén tanít. Az írás első részét lásd a májusi számban.

Auschwitz után — némiképp ellentétben Kertész Imre szelíd és határozott állításával a *K-dossziéból* — Közép-Kelet-Európában a töretlen evolúció elvének megfelelően a szocializmus építése kezdődött el, abban a reményben, hogy néhány év és kemény munka és szocialista erkölcs kérdése csupán, és beköszönt a teljes szabadság, egyenlőség, testvériség kora a világon. Ehhez pusztán arra volt szükség, hogy az emberről alkotott kép a világháborúk és egyéb tudható rémtettek dacára ne sérüljön. Két valótlanítást kellett a propaganda és az erőszak eszközeivel érvényesíteni: (1) a genocídiumot kizárólag a németek és a fasiszták kollaboránsai követték el, és (2) a történet elmúlt, folyamatos „éberséggel” leleplezhetőek a társadalom fejlődését gátló „retrográd elemek”, idő kérdése, és megvalósul a közös tulajdonon, a javak szükségletek szerinti egyenlő elosztásán meg egyéb humánus elveken alapuló kommunizmus.

A halálraítéltek kiválasztásában és elszállításában kétségtelesenül főszerepet játszó, a megsemmisítő táborok éveken át tartó működéséről óhatatlanul tudomást szerző közép-kelet-európai autochton hatalmak amellet, hogy tagadták, elhallgattatták, felejtésre ítélték saját szerepüket, ráadásul ismét ehhez a gyakorlathoz folyamodtak, csak hogy most más elvek szerint döntöttek arról, hogy kik legyenek az üldözöttek. És a társadalom nagy része újra asszisztált a rezsím intézkedéseivel.

Hiszen nem könnyű azzal a tudattal élni, hogy az ember inkonzisztens, biológiai felépítésének kiszolgáltatott lény. Kellemebb érzés, ha ezt csupán a másik emberről gondoljuk. Logikus — a közép-kelet-európai abszurd irodalom ezt a fikatív elemeket összekötő logikát viszi a végletekig —, hogy amennyiben a másik a felelős mindazért a rosszért, amellyel kétségtelesenül szembe-sülünk, akkor az első lépés, hogy ki kell deríteni, ki az a másik, ehhez szükségünk van a titkosszolgálatokra, a bűnösök földerítésére, elítélésére és az ítélet végrehajtására. A premissza téves és

⁸„A németek — írta Nádas Péter 1991-ben, amikor még mifelénk nagy csend volt — valószínűleg csak azért válalkozhattak egy ilyen bűvészmutatványra, mert nekik hirtelen kettő lett abból, amiből másoknak mindig csak egy van. És valószínűleg csak azt akarták volna mondani, hogy el kell dobnunk a rosszabbikat, és a szükséges jobbikat meg kell tartanunk. (...) Meg kellett hát mutatniuk, hogy milyen volt a gonosz titkos szolgálatuk, s ha már megmutatták, akkor néven is nevezhették, hogy ki volt a gonosz ügynöke. Ezzel pedig mintha azt állítanák, hogy a jó állam titkos szolgálatának tevékenységét titokban kell tartani, de a rossz állam szolgálatában nem szabad elárulni a barátomat. Ami erkölcsi tanulságnak elég sovány.” — Nádas Péter: *Szegény, szegény Sascha Andersonunk*. Nappali ház, 1992/1. 16.

⁹Közlemény Szilágyi Domokosnak a Securitatével fenntartott kapcsolatról. Stefano Bottoni történész, Nagy Mária, a költő élettársa és Szilágyi Kálmán, a költő testvérének közös nyilatkozata. 2006. szeptember 28.; Szilágyi Domokos eddig nyilvánosságra

a vád koholt ugyan, de mindaddig nem okoz ez gondot, ameddig a rendszer működik.

Az önkényuralmak összeomlása után érthetetlennek tűnnek azok a szempontok, amelyek alapján egy ország állampolgárai első lépésben demokratikusan megválasztják a diktátor-jelöltet, később meg — ugyan egyre kevesebben és kevesebben — hozzájárulnak, hogy a rendszer fennmaradjon, akár a terror eszközeivel is.

Németországban az 1989-es egyesítés után azonnal kutathatóvá tették a Stasi iratait, hiszen minek is egy országnak két titkosszolgálat.⁸ Más országokban viszont a titkos iratokhoz való hozzáférés jogi kereteit kellett előbb megteremteni, ami viszonylag hosszú időt vett igénybe. Ki kellett dolgozni azt a stratégiát, melynek során az új rendszer titkosszolgálatát átveszi (illetve részben megtartja) a régi pozícióját, mely folyamat nagyjából nem a tudományos kutatás vagy a társadalmi együttélés optimumának szempontjai, hanem a politikai pártok érdekei szerint alakult.

Mégsem telt el a rendszerváltás óta annyi idő, hogy a jelenbeli viszonyokat ne forgatná fel egy-egy ügynök azonosítása. Van, amikor éppen a felforgatás a tét, a feltárt titkosszolgálati múlt egy-egy politikai játszma része, és vannak olyan helyzetek, amikor a feltárt közreműködés az erőszakszervezettel a totalitárius hatalom szerkezetének megértése mellett a művészetek megkérdülhetetlen kérdésévé válik.

Kézenfekvőbb persze a fennálló konszenzus szerint külön beszélni esztétikai teljesítményről, külön szerzői élettörténetről; külön művészetéről, külön hatalomról, és képzelt nagylelkűségünkben vagy valóságos közönyünkben fürödve azt mondani, hogy nem számít, bármennyit ártott is az alkotó ember a hozzá közelállóknak, életműve mindattól független.

Nehezebben olvasható az ember élete, mint a megformált, poétikus szövegek. Ha viszont meg sem próbáljuk az emberi életet mint soktényezős jelrendszereket értelmezni, átengedjük őket a pletyka, az információval való üzérkedés terepének. Az irodalmi művet meg bezárjuk egy absztrakt, grammatikai és poétikai térbe, ahová csak az értő keveseknek van bejárásuk, akik különféle vizsgákat sikeresen abszolváltak, hogy ne kelljen föltenniük az ember-társadalom-művészet komplex viszonyára vonatkozó kérdéseket.

Szilágyi Domokos ügynöki dossziéinak egy részét 2006 szeptemberében, a költő önkéntes halála után harminc évvel publikálta a romániai magyar értelmiség és a totalitárius hatalom viszonyát a román titkosszolgálatok irattárában kutató Stefano Bottoni történész.⁹

A költő halálát nem az erdélyi magyarságról szóló Trianon-szindrómás beszédmódnak, a pseudomartirologiának értelmé-

került dossziéi:
http://www.helikon.ro/index.php?szilagyi_domokos_dosszie

¹⁰„Az öcsém egy univerzális zseni volt”. Interjú Szilágyi Albert Bélával, Szilágyi Domokos testvérével.

http://www.hhrf.org/frissuj_sag/03dec/fu31218.htm

¹¹Ezúton is köszönöm Nagy Máriának türelmét és nyitottságát, mellyel az értetlen irodalmár kérdéseire válaszolt 2007. február 22-én, tea és cigaretta mellett. Köszönöm azt is, hogy a szöveget utóbb figyelmesen elolvasta, és ahol szükségesnek látta, pontosította.

¹²„Az öcsém egy univerzális zseni volt” — i. h.

¹³Példa iróniára: „Pomogáts, nagyon udvarias, mint gyarmatiakhoz illik” — jegyzi fel Budapestre érkezvén. Szilágyi Domokos: *Úti napló. A Volga Nyugaton*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004, 14.

¹⁴Példa részvételre: „Ezek a nyugati magyarok még szerencsétlenebbek, mint mi.” I. m. 20.

¹⁵Tamás Gáspár Miklós: *A második nekrológ*. Élet és Irodalom, 2006. december 22., 51. szám.

¹⁶Az eddig nyilvánosságra került jelentések között nincsen Majtényi Erikéről szóló. A Páskándi-dossziében

ben látom megkerülhetetlen információnak, hanem mint okát annak, hogy a leghitelesebb tanúvallomás végképp hiányzik.

1956-ban, amikor beszervezhették Szilágyi Domokost (a beszerzési nyilatkozat még nem került elő, és a román titkoszolgálatok irattárainak állapotát ismerve, semmi garancia, hogy valaha is a teljes anyag föllelhető lesz), mindössze 18 éves volt. Másodéves a kolozsvári bölcsészkaron, nyolc gyermekes protestáns lelkészcsalád fia. Nagy szegénységben éltek, a magyar hadsereg táborig lelkészeként szolgáló apa minden vagyonát eltulajdonította a háború utáni rezsim. Az apának az volt a szándéka, hogy gyermekeit nem is taníttatja, hanem minél hamarabb mesterséget és munkát kerestet velük. Az anya álláspontja győzött: addig tanuljanak a gyerekek, ameddig eszük viszi őket.¹⁰ Ki tudja, mibe kerülhetett ez a győzelem. Nagy Mária, a költő élettársa mondta el,¹¹ hogy Szilágyi Domokos már a szatmárnémeti Kölcsey Gimnázium bentlakó diákjaként magántanítványt vállalt, s a keresetét hazaküldte családjának. Éhezett és fázott — mint a legtöbben a háború utáni években. A szinte semmijét is odaadta. Reumatikus csontbetegsége ezekben az években alakult ki, amely a harmincas évei közepére már olyan súlyossá vált, hogy bottal járt, és a legkisebb ütésre törtek a csontjai.

Szilágyi Domokosnak viszont már gyermekként, a bátyja elbeszélése szerint,¹² rendelkezésére álltak az eszközök, amelyekkel túlléphetett e melodramatikus valóság tényein: rendkívüli szellemi képességei, könyörtelen humora és szerepjátékai. Későbbi életútján sincs olyan helyzet, amelyről az áldozati lét szenvedésével írna. Jellegzetesek az egyetlen nyugati utazásáról szóló naplójegyzetei: tekintetét nem homályosítja el a kisebbségi létből és a vasfüggöny mögül egyszer kiszabaduló ember patetikus ekstázisa, iróniával¹³ és részvétellel¹⁴ ír.

A pseudomartirologia fölmentést ad az embernek a minőség igénye alól, ezt utasította mindvégig vissza, hiszen semmi nem bosszantotta és untatta jobban, mint a provincializmus. „Az se volt kétséges, hogy legtöbb kartársát szeretetre méltó vidéki dilettánsnak, mély érzésű rímfaragónak és járási szintű tárcaírónak tartja. Cincogók — mondta —, anekdotázók. De ezt is ritkán. Őt Yeats foglalkoztatta, Eliot, Kassák, Weöres, Vas. Babitsot betéve tudta, Illyést is. Majtényi Erik egyik kedvenc idézetét — én nem tudom, honnan — szokta emlegetni: »Ratatata, retetete, fő a haza szeretete« — emlékezik rá Tamás Gáspár Miklós.¹⁵ A pseudomartirologia szólama viszont még az ő világos stílusát is képes elhomályosítani, és tényeket aszerint átformálni, hogy csak szívfájdító legyen az eredmény, de nem nyugtalanítóan ellentmondásos: „Soha többé nem olvashatjuk úgy Szilágyi Domokos költeményeit, hogy olvasóként megmenthessük őt a szégyentől. És nem csak attól a szégyentől, hogy a jelek szerint arról a Majtényi Erikéről is írt jelentéseket,¹⁶ aki fiaként szerette, s hogy

(Strict secret, 304/3/PI — 2. Nov. 1965.) szerepel egyetlen egyszer Majtényi neve, amely dosszié tartalma egyébként nagy mértékben különbözik az 1958-as jelentésektől: itt arról számol be, hogy kikkel találkozott a megfigyelt, de beszélgetéseik tartalma nincs leírva. Az az érzése a mai olvasónak, hogy a rendszer elfáradt: csak működik, de nincs ambíciója a vádak kiöltésére és a bizonyítékok megszerzésére.

¹⁷Tamás Gáspár Miklós: uo.

földerítse, Ági lányával együtt nyugati útra vitte a súlyosan beteg, alkoholista költőt”.¹⁷ Az *Útinapló*ból tudható, hogy kettejüket, Szilágyi Domokost és Majtényi Eriket hívta meg felolvasókörútra a nyugati emigrációban élő magyarok irodalmi köre, s szó nem volt arról, hogy „földerítésért” került volna be Majtényi Volga márkájú autójába. Az *Útinapló* olvasásakor az is kiderül, hogy a „súlyosan beteg, alkoholista” jelzők több mint túlzások. Amellett, hogy személyi jogokat sértenek.

Amellett, hogy a Szilágyi Domokos által szignált jelentések személyi jogokat sértettek. Amellett, hogy ezen és hasonló jogsértéseken alapult az adott kor titkos társadalmi konszenzusa. Amellett, hogy ez nem végképp a múlté.

„Mé pszeudomartürézésisz: non falsum testimonium dices” — idézi írásában a hamis tanúság tilalmát a kétnyelvű, koiné és latin Újszövetségből Tamás Gáspár Miklós, ám ugyanakkor azt is példázza, hogy szinte lehetetlen követelmény nem hamisítani akkor, amikor olyan tettekkel kell szembesülnünk, amelyekhez elég edzett tekintete csupán a jelentések megrendelőinek lehetett. Tulajdonképpen még nekik sem: a titkosszolgálatok munkamódszeréhez tartozott, hogy soha nem a konkrét emberekkel, élettörténetükkel, családi viszonyaikkal stb. van dolguk, hanem egy elv, egy előre kialakított koncepció gyakorlatba ültetésének eszközeivel. A titkosszolgálatok tisztjeinek tekintetük nem volt.

A titkosszolgálatok tisztjeinek valahogy érvényes írói életművük sincsen.

Szilágyi Domokos konkrét szervezési körülményeiről egyetlen tanúvallomást találtam. A költő bátyja, Szilágyi Adalbert Béla ezt írja: „1956-ban mindketten a kolozsvári Bolyai János Tudományegyetem hallgatói voltunk. Október végén minden készen állt a matematika-fizika kar első tanulmányi kirándulásának megkezdésére (...) Egy hétig tartó távollét után, Kolozsvárra visszatérve értesültem arról, hogy Domi öcsém (Szisz) néhány napja eltűnt. Aggódtam érte, és nem ok nélkül, mert amikor viszontláthattam halálsápadtan, tekintetéből csillag-szembárány nyakához szorított kés sajgó megismerését olvastam ki. Mit tettek veled?, kérdeztem. »Erről soha semmit ne kérdezz«, hangzott a halk, remegő válasz. Később egyik évfolyamtársa, aki előadásokon a hátánál ült, elmondta: a pad alatt pillantotta meg feketére zúzott körmeit, bal kezén. Az akkor 18 éves Szilágyi Domokosból ekkor csinálhattak »szekus ügynököt.«”¹⁸

A hatalom elérte célját: még arról sem szólt senki semmit, amit látott. Inkább gyorsan elfelejtette.

A *Följelentés* című Szilágyi-vers megjelenése idején, 1972-ben az önkényuralom egyik alapvető műfaját írja át verssé. A „följelentés” akkoriban a mindennapok része: ezt gyakorolja a társadalom egyik fele, ettől tartva nem beszél a másik. Következmé-

¹⁸Szilágyi Adalbert Béla: *Abszurd tetemrehívás*. Szatmári Friss Újság, 2006. október 4., 3.

nyei igen súlyosak lehettek: egy politikai vicc vagy a Szabad Európa Rádió hallgatása miatt évekre börtönbe zárhattak vagy kényszermunkára vihettek embereket.

Szilágyi Domokos e cím alá az emberi élet alapvető eseményeit írja:

Tisztelt Ügyészség!

*Szemtanúja voltam,
hogy az illető megszületett,
felnőtt lelkiismeretesen,
elvegyült, kivált, mint írva nagyon,
igyekezett feledni a következő
nemzedékek cinkosát, a halált,
az ismétlődő évszakok
próbáit derekasan kiállta
ismételten; szeretett,
hogy szerettesék, hitt, hogy higgyenek benne,
dolgozott, hogy észrevegyék, ha hiányzik,
s csak olyankor hazudott, ha a remény
a láthatár alá bukott — —*

¹⁹Nagy Mária birtokában levő anyag, a CNSAS irattárból 2006. október 10-i dátummal kibocsátva, adatai: Proces verbal de interogatoriu, 18 mai 1957, orașul Cluj [Kihallgatási jegyzőkönyv, 1957. május 18., Kolozsvár városa] A kihallgatótiszt aláírása olvashatatlan. Ebben a jegyzőkönyvben az áll, hogy a kihallgatott elismeri „kispolgári, nacionalista” neveltetését, hogy 1956 októberétől olvasta az Irodalmi Újságot, kollégáival megbeszélte a magyarországi Párt hibáit, hogy Romániában az írók nem írhatnak szabadon, hogy verset írt a „magyarországi események kapcsán” A csodaszarvas címmel, hogy az aradi vértanúk emléknapján olyan „nacionalista” verseket szavaltak, mint a „Szózat” és a „Fel szállott a páva.” [Sic] stb.

A följelentés, per definitionem, egy másik ember vétkeinek felsorolása, a másik ember név szerinti megnevezésével. A fenti versben a név hiánya a szembeszökő, helyettes az áll: „az illető”. Bűnlajstroma szinte kizárólag olyan tételeket tartalmaz, amelyeket nincs olyan ember, aki ne követett volna el. Nem különösebben jellemző a vers megjelenésének korára, pusztán a kifejezés mód, a talán az egzisztencializmussal összefüggésbe hozható, józansággal kiegyensúlyozott érzelmesség, a keresetlen, de pontos szavak utalhatnak a hatvanas-hetvenes évek fordulójára. A vers a cím és a tartalom paradoxonára épül, melyet az utolsó öt sor még inkább elmélyít:

Tisztelt Ügyészség, ő nem volt hibás!

*saját teste pártolt át a külvilághoz,
és a világ, a világ, a világ
rútul elbánt vele és aztán
cserbenhagyta áldozatát.*

A följelentés védőbeszéddé válik. A történetet a test írja, a külvilágtól nem függetleníthető test, eredendő kiszolgáltatottságával, alkalmazkodási ösztöneivel, életben maradási késztetéseivel.

Meglehet, hogy ez az egyetlen följelentés, amit Szilágyi Domokos írt. A többiek, amelyek a CNSAS archívumaiból több mint negyven év után nyilvánosságra kerültek, a tartótiszt diktálhatta, és kényszeríthette Szilágyi Domokost, hogy aláírja. A még nem publikált megfigyelési dossziékban egy kihallgatási jegyzőkönyvre pedig egyszerűen ráhamisították az aláírását.¹⁹

A Lakó Elemérre, Varró Jánosra és Péterfy Irénre vonatkozó jelentések valóban terhelőek voltak az ellenük rendezett koncepció perben, csakhogy semmi bizonyíték arra, hogy ezeket a ter-

helő adatokat a Balogh Ferenc fedőnéven kollaborálásra kényszerített Szilágyi Domokos szolgáltatta.

Péterfy Irén elsőéves egyetemista volt 1956 őszén a kolozsvári Bolyai Egyetemen, egyike a több száz diáknak, akik a házsongárdi temetőben gyertyát gyújtottak és verseket hallgattak szolidaritásképpen a magyar forradalommal, de az egyetlen nő, akit emiatt a részvétel miatt tíz évi börtönbüntetésre ítélték, melyből öt évet le is töltött a romániai börtönökben. Sánta Ádám és B. Nagy Veronika 2006 őszén készült, Szilágyi Domokosról és az újonnan előkerült dossziékról szóló dokumentumfilmjében²⁰ Péterfy Irén ezt mondja: „az én véleményem az, hogy Szisz ezt csak fizikai vagy pszichikai — vagy mindkettő — kényszer alatt vállalta, és iszonyúan szenvedett miatta. Ezt különben érzékelttem is, mikor találkoztunk később. Valami olyan szenvedés áradott belőle, amit nem tudok hasonlítani semmihez. Sehol nem érzékelttem olyan fokú szenvedést.”

„Bár nem tudom, / két öntudatlanság között / miért oly fontos nekünk az emlékezés. / Lehet, hogy meztelen megszokás az egész. / mint ahogy meztelenek leszünk / mindannyian / korporsófödél alatt, / szemfödél alatt, / ünneplő ruha alatt” (részlet az *Öregek könyvéből*).

A szerző élettörténetének néhány részletét ismerve, az emlékezéssel összekötött test-poétikának konkrét vonatkozásai lesznek. Ez a könnyebbik művelet (feltéve, hogy közvetlenül nem kell megtapasztalnunk). Nehezebb, hogy a versek minősége felől másként lássunk egy embert, akinek harminc évvel halála után előkerült ügynöki jelentéseinek egy része, előkerült a több száz oldalas megfigyelési dossziéjából 13 lap, amiből annyi legalább tisztán kiderül, hogy folyamatosan megfigyeltették. A Szilágyi Domokosról szóló jelentésekben arra keresnek bizonyítékokat, hogy 1956-ban szolidarizált a magyarországi forradalommal, valamint, az akkori romániai nemzetiségpolitika irányelvének megfelelően, hogy „nacionalista” nézeteket vallott.

„Az állambiztonsági szolgálat pontosan tudta azt, hogy ha valakit el akarnak ítéltetni, akkor ehhez nem szükségesek bizonyítékok” — mondja Szőcs Géza. „Konceptiós perek meg konstruált perek százai bizonyítják, hogy azt csináltak, amit akartak. Nem volt arra szükség, hogy ügynökök meséljék el, hogy Kovács Pista hogy gondolkodik. Pontosán tudták, hogy Kovács Pista hogy gondolkodik, hanem arra volt szükségük, hogy az egész társadalmat átjárja a bizalmatlanság légköre, hogy mindenki rettegjen a másiktól, és arra volt szükségük, hogy a szellemi elit cinkosává legyen a hatalomnak. Nagyon jó szemmel ismerték fel például Szilágyi Domokosban azt, hogy nagy költő lesz. Hogy bevonták őt ebbe az egész mocskos jelentésesdibe, ez azért volt, mert azt akarták, hogy az ez utáni elit ne legyen bátor, ne érezze azt, hogy le akar számolni a rendszerrel.”²¹

²⁰Szemből, halál. B. Nagy Veronika és Sánta Ádám filmje. 2006.

²¹Szilágyi Domokos ön maga fölött hozott ítéletet. Beszélgetés Szőcs Gézával. Helikon, Kolozsvár, 2007. 3. szám, 2.

*A látványt kóstolgatjuk —
csodás a táj, mesés.
Nap nem perzsel; aranyjuk*

*fák szórják; hóesés,
fagy, zápor nem diderget.
Csak az emlékezés.*

A vers nem jelent meg, csak a költő halála után. A *Szkizofrén Európa* című ciklus *Mauthausen* részéből való a fenti két versszak. Az emlékezésnek itt is testi tünetei vannak: „diderget”. Szilágyi Domokos, néhány korai, éretlen, maga által is rossznak tartott versét leszámítva, nem szépeleg. Annak a jellegzetesen huszadik századi tapasztalatnak keresi meg a nehezen kommunikálható formai lehetőségét, hogy az ember identitását végletes helyzetben pusztán (megszámozott) teste jelzi, minden más félelem vagy hatalmaskodás alakította szerep.

énnekem ne mondjátok, hogy »szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«,

Csak ennyit mondjatok:

»szeresd felebarátodat hasba löni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat gázkamrába küldeni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat villamoszékbe ültetni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat arcul köpni, mint tenmagadat; szeress felebarátodra atombombát dobni, mint tenmagadra; szeress felebarátod húján hízni, mit tenmagadén«

Mert akkor is ugyanazokat a szólamokat mondogatjuk, amikor, ha kicsit is kinyitnánk szemünket, észrevennénk: minden ellentmond nekik. A *Kényszerleszállás* című vers (a fenti idézet ebből származik) egyfelől a lebutításra, a hazudozásra, a szerepjátékok fegyelmezett betartására, az örökös megfelelésre való nevelés, másfelől pedig a tények, a siralmas történelem, az emberi test és a logika ellentétére épül.

A túlélésért el kellett fogadni az elfogadhatatlant, hárítani azt, mi tudható.

Bátyja végig tiszteletben tartotta Szilágyi Domokos halk, remegő parancsát, hogy soha ne kérdezze, mi történt vele a *Securitatén*.

Nem csupán a társadalom kényszerítette Szilágyi Domokost tőle idegen szerepjátékokra: a tradicionális erdélyi nagyfamília, amiről csak a legnagyobb tisztelettel szabad máig beszélni, kitűnően alkalmas volt arra, hogy az ember sehol ne találjon menedéket. Utolsó napján, 1976. október 27-én, amikor Nagy Mária hazaugrott kis időre a munkahelyéről, Szisz fel-alá járkált a folyosón, s a náluk vendégeskedő édesanyja — háttal a fiának — nézett ki az ablakon. Mária jelbeszéddel kérdezte meg Szisztól, hogy mi a baj? Mire Szisz megszokott kézmozdulatával jelezte, hogy hagyd, a szokásos. A *Szemből, halál* című dokumentumfilmben annyi hangzik el, hogy mire visszaért a nyomdából, sem

Szisz, sem az anyja nem volt otthon. Különös: a nagymama egyedül hagyja éppen betegeskedő óvodás kisunokáját. Szisz többé soha, anyja csak délután öt óra körül tér vissza Máriáékhoz, és Mária kérdésére, hogy mi történt, az a válasz, hogy hát természetesen megmondta fiának, hogy „így nem lehet élni”, „ez így nem mehet tovább”, „ne igyék annyit” stb. stb. Arról szó nincsen, hogy a halálára régóta készülő Szilágyi Domokost ez a szokásos anyai vádaskodás és értetlenség készítette volna a döntésre. De a történet része ez is. Hogy a megfélemlítettség általános légköréhez a család, ha öntudatlanul is, hozzájárul, s ahelyett, hogy erősítené a fiút, elhárítja magától aminek a lehetősége óhatatlanul fel kellett, hogy merüljön. A magyar nyelv határait az 1959-ben megjelent *Iskola a határon* mutatta meg és oldotta fel azzal, hogy „a néma gyermeknek az anyja sem érti a szavát” közmondást Medve Gábor átírta: a néma gyermeknek igenis értse meg az anyja a szavát. Ottlik Géza legalább egy használható anya-definíciót adott.

A „nem érti meg” ebben és hasonló helyzetekben azt jelenti, hogy nem személyként tekint rá.

(S persze az anya viselkedése mögött meghúzódó lehetséges tragédiát, önkéntelen megfelelési kényszereket szintén meg kellene valahogyan értenünk.)

Hiszen két félbe a napot:

élő nappalba és halott

éjbe metszvéen

— hiába idézlek betűkbe

(ringyó világnak cafka tükre!),

Ó, „drága kis ebecsém” —:

éjhosszankint áldozatod

cserbenhagyni próbálgatod,

így vívódunk egymásba zárva,

hogy mindkettőnk kettősen árva,

holtig nyöghetjük, de az ára

meg sose térül, tudod-e!

Lehelj e vigasztalan betűkre

(ringyó világnak cafka tükre) —

lelkem, halál kurvája, te!

A kettősség tapasztalata nem új: a legtöbb teremtéstörténet vele kezdődik. A *Kiben maga lelkihez szól* című vers (a fenti részlet annak a befejező része) a nyelv történeti rétegei és beszélt nyelvi fordulatai, a szinonimák minősége, a tradicionális invokatív forma, a Babits Mihálytól a mottóban idézett döbbenetesen konkrét metafora, a „lelkem, drága kis ebecsém” révén nem az embertől való elvonatkoztatással, sem nem a személyes történet partikularitásával, hanem a konkrét és általános emberi tapasztalattal szembesít.

Van-e lehetőség a katarziszra?

Van-e lélek? Csak test van? A testnek nincs lelke? „Drága kis ebekskén” konkrét formát öltött, és eltávozott?

Esti Kornél kutya?

Igen, legalábbis Esterházy Péter *Esti Kornél első gyilkossága* című elbeszélésében, ahol a diktatúrák utáni, úgynevezett „szabad” világról tehető állítások egy kertes ház kontextusában, pontosabban: azon belül vetődnek fel. Aki mesél, az egy „én”, nem tudni róla szinte semmit. Akiről mesél, egy golden retriever kutya és annak gazdája. Gazda és kutya viszonya olvasható egy megfestesült, metaforizált Pozzo–Lucky viszonyként. Beckett-nél (1953-ban) az úr és a szolga végletekig vitt szituációja — hogy pontosan úgy bánik Pozzo Luckyval, mint egy kutyával — a zsarnokság természetrajzoként, az emberi viszonyok kritikájaként működött. A kritikának pedig akkor van tétje, ha létezik a jobb, a tökéletesebb.

Tandori Dezső paradoxonja jelzi, mi az, ami e tekintetben a huszonegyedik században józanul állítható: „Nem jó, de mivel nincs jobb, a legjobb.”

Itt Lucky tényleg kutya. A neve a huszadik század eleji magyar próza egyik legnagyobbjának, Kosztolányi Dezsőnek az elbeszéléseiből ismert „én” másik énje, sötétebb, játékosabb, szabadabb fele: Esti Kornél.

Jól él, kertes házban, etetik meg minden, gazdája sem bántja, igaz, nem is szereti: békén hagyja.

A *szabadság* ebben a történetben nem emberrel kapcsolatos ügy. Szóba is csak a kutya életmódjának leírása során kerül: „A tárt kapu önmagában nem hozta Estit kísértésbe, amiből ismét kitészik, hogy ő a kerítésben nem látott föltétlenül szabadságkorlátozó tényezőt. Fölteszem, nem is tűnődött efelől; manapság ez nem szokás. Diktatúrában jön egy gonosz, szőrös mancsú szörny, és elrabolja a szabadságunkat. Világos, jól átlátható helyzet, a szabadság oda (...) Ám a szokásosnak mondható európai hétköznapiokban a szabadságot természetesnek vesszük, nem vágyjuk és nem laudáljuk, nem foglalkozunk vele, ahogy a levegővétellel sem, különösen nem kertes házban. A szabadság ma Európában, így ott a kertben, a nyíló, csukódó kapu előtt sem, nem téma. A szabadság és biztonság közti küzdelemből ez idő szerint ez utóbbi foglalkoztat minket.”²²

Azzal, hogy a diktatúrák utáni országokban a szabadság nem kérdés, nem azért mert meg van oldva, hanem mert az ember meg van ijedve, nézi a sok televíziós csatornán, a metróban, a kocsmában a híreket (nem olvastam statisztikát róla, de úgy becsülöm, hogy az ember átlagban napi 50–150 halálról vesz rutinosan tudomást), és a legfőbb gondja az, ha egyáltalán van leg-

²²Esterházy Péter: *Esti Kornél első gyilkossága*. Élet és Irodalom, 2006. december 22., 33–34.

főbb gondja, hogy hogyan határoljon körül a maga számára egy biztonságos területet. Nem aktuálisak az afféle hajdani elképzelések, mint „a létező világok legjobbika”; a „szabadság, egyenlőség, testvériség” maximum egy rosszemlékű história; minden több felől vizsgálható, persze, csak valahogy minduntalan úgy adódik, hogy a dolgok gyanús arcukkal fordulnak feléje, míg az ember csak a jót kommunikálja magából. Ez a biztonságos.

Esti Kornélt, a kutyát — illetve a gazdáját — egy kétéves gyerek, az „unokája” meglátogatja, és barátságosan — „édesen” — szíven szúrja. És Kornél maga alá temeti a gyermeket. Mindez persze csak fikció, egy hasonlat metaforává válásának poézise, még csak nem is kegyetlenül mesélve, hanem meg-megállva, a nyelvi konstrukcióra hárítva a gyilkosságot.

Viszont gyilkosságokat inkább csak szabad időnkben nézünk (feltéve, ha nem ezzel kapcsolatos a foglalkozásunk). A „szabad” szó jelentése itt egészen konkrét: amikor nem dolgozik az ember. Logikus: a munkaidő ergo nem szabad. Rab. Ha nem tetszik, kerül más ember, aki örömmel rab. A humán erőforrások felcserélhetőek. Az a jó humán erőforrás, akivel nem kell fölösleges tárgyalásokba bocsátkozni: végrehajt, kész. Így viszont a megbízók legalább szabadnak tűnnek.

A *Legyünk együtt gazdagok* című Esterházy-dramolett hőse, egyetlen hőse egyszersemind egyetlen beszélője, azt próbálja bemészélni a technika által szimulált közönségének, hogy azért kell neki, mint egy hatalmas vállalat menedzserének a munkaerők kívánalmait, esetleges követeléseit figyelmen kívül hagynia, mert erre a munkaerők kényszerítik: ha ő nagyobb bért adna, nőne a termék ára, és ők maguk — mert ők a vásárlók —, vennék inkább a konkurencia olcsóbb termékét, így ő csődbe menne, a munkaerőket meg el kellene bocsátania. A közbevetés, hogy ők volnának a vásárlók, és elsősorban ebben a minőségükben vannak megszólítva, már az első mondatokban le van szögezve. „Mindenki vásárló” — ez a beszéd bizonyításra nem szoruló axiómája, amelyen nyugszik a szép levezetés, hogy a menedzsernek miattunk nem kell esetleges követeléseinknek eleget tennie. A dramolett egyszerre paródiája a reklámnak és a politikai beszédnek. Kései kapitalizmusunk e két propaganda-műfajának formáját öltve magára, politika és reklám összegabalyodottságát, kölcsönös függőségét teszi nyilvánvalóvá. És gyanakvásunkat, hogy bármilyen beszédet is hallanánk, azonnal vagy politikai propagandát sejtünk, vagy arról vagyunk szentül meggyőződve, hogy valaki most eladni akar nekünk valamit. Hogy hiába is hallanánk egy éles, tiszta, józan elemzést arról, hogy a jelek szerint hogyan élünk, ez az elemzés azonnal egy rendszer részévé válik. Hogy nincsen közös tudás.

A színház arra lett kitalálva, hogy közös térben különféle embereket részesítsen a közös, emberi tapasztalatban. A *Legyünk*

²³Esterházy Péter:
*Rubens és a
nemeuklideszi asszo-
nyok. Három dramolett.*
Magvető Könyvkiadó,
Budapest, 2006, 16–17.

együtt gazdagok az emberi tapasztalatok egy részét, viszont ennek a mai világnak a minden más tapasztalatot meghatározó részét célozza meg (ilyenként: egész), ironikusan, természetesen, hiszen éppen a rendszer fenntartásában viszonylag nagy szerepet vállaló menedzser kérdez rá az emberi viszonyainkra: „Mi az a közös, amiben mindahányan meg tudunk egyezni?”²³ És ő adja rá az éles, tiszta, józan választ: „Önök erről gondolkodnak? Ugyan. Önök nem gondolkodnak semmiről. Azt se tudják, hol vannak, ettől ugyan kicsit megrémülnek, de nem csinálnak semmit. Legföljebb üresen acsarkodnak. E célból hazudoznak — legfőképp önmaguknak. Most például azt hazudják önmaguknak, hogy meg akarják ismerni a múltjukat. De a legkevésbé sem akarják önök megismerni a múltjukat. Legföljebb a másik múltját akarják megismerni. Csámcsogni — azt.”

Válasz ez, nem színház. Moralizálás. Még egy szintje a különálló, kollektív egoizmusoknak. A színházra a következő bekezdésben volna lehetőség, azzal, hogy egyik ember esetleg ránéz a mellette levő emberre. De azon nyomban szét is foszlik ez az esély, mihelyt a másik ember nem az általa játszott, hanem az általam ráerőszakolt szerepben jelenik meg:

„Nézzen a szomszédjára. Rendben van, nem? Normális nő vagy férfi vagy hermafrodita. Adandó alkalommal szedje ki belőle — nem most, előadás közben nem beszélgetünk —, kire szavazott. Most nézzen rá megint. A szeme se áll jól.”

A szerepek kollektívák, az önsajnálát illetve a „kollektív egoizmus” alakítja őket. És a körbenforgó érvelések:

Az alkalmazottak kizsákmányoltak, mert ők azok, akik az olcsóbb árut vennék. Az emberi viszonyokat a politika és a reklám közös ügye irányítja, mert ezekre van szükség, hogy a veszélyes, vagy csak kellemetlen találkozásokat elkerüljék.

Az „együtt”, a hármas jelszóból a „testvériség” univerzális kategória. A Bastille bevételekor, 1789. július 14-én az „együtt” diadalaként szabadították ki az ott raboskodókat. Négy hamisítót, két elmebetegét és egyvalakit, akit saját apja záratott be. Bár nem tömegek szabadultak ki, mégis, az európai történelem nagy pillanata volt ez.

Amit kisvártatva újra gyilkosságok és leszámolások követtek, az egyenlők és az egyenlőbbek logikájának érvényesítése. Ma mintha az volna időszerű, hogy hagyjuk az egészet, foglalkozunk a résszel, lehetőleg a magunk részével. A magunk része meg egyre kisebb területen kíván magának egyre többet: eszközöket, amelyekkel a találkozás elkerülhető. Elkerülhető az „együtt”, a „te”, és az „én”-nek is a másik fele.

Esti Kornél első gyilkosságát azután követte el, miután meghalt.